

LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAİKŠČIO VALDŽIA PRIE NEMUNO 1283–1410 M.: KARINIS ASPEKTAS

Darius Baronas

ABSTRACT

This article seeks to analyse the presence and activities of Lithuanian grand ducal power along the River Nemunas in the period 1283 to 1410. The war between the Teutonic Order and the Lithuanians is viewed from the point of view of challenge-and-response theory. A detailed analysis of narrative sources has allowed us to distinguish two periods in which Lithuanian grand ducal power actively promoted the introduction of innovations in the Lithuanian art of war. The first period encompasses the last decade of the 13th century and the first decade of the 14th century. In this period, not only was a line of Lithuanian castles put in place along the rivers Nemunas and Jūra, but also what we call the Lithuanian military riverine fleet was created. The period was also likely to have been a time when Lithuanian forces adopted the crossbow. The second period involves the last two decades of the 14th and the early 15th century. In this period, a more active defence of fords across the rivers Nemunas and Neris was undertaken from time to time by Lithuanian troops, by putting up wooden fortifications and employing artillery. The synergy of fortification and artillery was a recipe for Lithuanian troops to counter some of the advantages enjoyed by their Teutonic adversaries on water and on land.

KEY WORDS: Grand Duke of Lithuania, Grand Duchy of Lithuania, Teutonic Order, Žemaitija, River Nemunas, ships, fords, crossbow, military innovations.

143

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje nagrinėjama Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžios prie Nemuno raiška 1283–1410 m. Į tuo metu vykusias lietuvių ir kryžiuočių kovas žvelgiama per iššūkio ir atsako teorijos prizmę. Atidžiai išnagrinėjus rašytinius šaltinius išryškinti du laikotarpiai, kurie pasižymėjo intensyviu karinių naujovių diegimu. Pirmasis toks laikotarpis datuotinas XIII a. paskutiniu dešimtmečiu ir XIV a. pradžia. Šiuo metu buvo sukurtos net tik Nemuno ir Jūros upės gynybinių pilių sistemos, bet ir tai, ką galime pavadinti lietuvių kariniu upių laivynu. Šiuo laikotarpiu taip pat siūloma datuoti arbaletu naudojimo Lietuvos kariuomenėje pradžia. Antrasis laikotarpis datuotinas XIV a. pabaiga – XV a. pradžia. Jis išsiskiria tuo, kad pradėtos aktyviau ginti brastos per Nemuną ir Nerį, ties upėmis tam naudojant sudėtingesnius fortifikacijos įrenginius iš medžio ir paraku šaudančius pabūklus. Lietuvos kariuomenei fortifikacijos ir artilerijos sinergija buvo ypač svarbi, nes leido neutralizuoti tam tikrą Vokiečių ordino riterių kariuomenės pranašumą ant vandens ir sausumoje. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos didysis kunigaikštis, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vokiečių ordinas, Žemaitija, Nemunas, laivai, brastos, arbaletas, karinės naujovės.

Straipsnis parengtas pagal pranešimus, skaitytus konferencijose Adelaidėje ir Vilniuje: "Invasion, migration, communication and trade", 13th International Conference of the Australian Early Medieval Association, Flinders University, Bedford Park, South Australia, 20–21 July 2018 ir „Lietuvos ir vokiškai kalbančių kraštų istoriniai ryšiai“, mokslinė konferencija, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2018 m. rugsėjo 27 d.

Darius Baronas, dr., research professor, Lithuanian Institute of History, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lithuania. Email: darius.baronas@istorija.lt.

Įvadas

Lietuvių karas su kryžiuočiais yra viena svarbiausių ir viena populiariausių temų iš viduramžių Lietuvos istorijos. Senovėje beveik du šimtmečius trukusios kovos yra giliai įsirėžusios į lietuvių kultūrinę atmintį nuo pat XIX a. antrosios pusės. Primintina, kad ir prieš keletą dešimtmečių, ir net mūsų dienomis ši kova dažnai būdavo ir yra pateikiama kaip itin neigiamas, ypač šiurpus Lietuvos istorijos epizodas, tapomas vien juoda ir balta spalvomis. Tokia binarinė opozicija tarp blogio (kryžiuočių) ir gėrio (lietuvių) jėgų teikia pernelyg vienpusišką ir istorinei tikrovei neadekvatų įsivaizdavimą. Skirtumas tarp populiaraus įsivaizdavimo ir mokslinės rekonstrukcijos ypač išryškėjo per pastaruosius du tris dešimtmečius, kai Lietuvoje, žlugus oficialiai istorikų ideologinės priežiūros sistemai, atsivėrė nevaržomos galimybės tirti šią, kaip ir daugelį kitų, mūsų istorijos temą taip, kaip yra priimta istorijos mokslo baruose, kuriuose laikomasi tarptautinių moksliško standartų. Kaip minėta, tarp Lietuvos istorikų medievistų lietuvių ir kryžiuočių karo problematika buvo ir lieka populiari, – to specialiai įrodinėti nereikia¹. Užtat reikia pažymėti, kad pastaruoju metu šis vėlyvaisiais viduramžiais vykęs karas sulaukia vis didesnio dėmesio ir susidomėjimo būtent tarp tų Vakarų šalių istorikų, kurių specializacija yra kryžiaus žygių fenomeno tyrimai. Taigi vien tam, kad patys galėtume tirti šią svarbią sritį ir dalyvauti tarptautinėse diskusijose, reikia sutelkti Lietuvos istorikų pastangas. Neteigtina, kad norint tirti Lietuvos istoriją būtina būti lietuviu, bet manytina, kad Lietuvos istorikai atrodytų mažų mažiausiai keistai, jei visą tyrimų iniciatyvą perleis į lenkų, latvių, estų, vokiečių, prancūzų, anglų ar amerikiečių rankas. Taip matydamas lietuvių ir kryžiuočių karo tyrimų aktualumą, autorius jaučia pareigą įnešti ir savo indėlį.

Žiūrint iš politinės, arba vadinamosios įvykių istorijos, perspektyvos, galima teigti, kad didžioji dalis svarbiausių įvykių ir istorinių faktų iš kryžiuočių ir lietuvių karo yra žinomi jau seniai, tad atrodytų, ką daugiau begalima pridurti? Tiesa yra ta, kad faktų skaičius nėra baigtinis net ir tada, kai nėra vilties rasti didelių kiekių naujos rašytinės informacijos. Savaiame suprantama, kad ir naujų klausimų kėlimas, ir koncentruotas

¹ Žr., pvz., *Lietuvių karas su kryžiuočiais*. Red. Juozas JURGINIS. Vilnius, 1964; IVINSKIS, Zenonas. *Rinktiniai raštai*. T. 3: *Lietuvių kovos su vokiečių riteriais XIII–XV amž.* Roma, 1989; GUDAVIČIUS, Edvardas. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius, 1989; ALMONAITIS, Vytenis. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*. Kaunas, 1998; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Frieden im Zeitalter des Krieges: Formen friedlicher Kommunikation zwischen dem Deutschen Orden und dem Großfürstentum Litauen zu Beginn des 15. Jahrhunderts*. *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, 2004, Nr. 12, S. 28–42; *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*. Sud. Rita Regina TRIMONIENĖ, Robertas JURGAITIS. Šiauliai, 2007; BARONAS, Darius. Lietuvių ir vokiečių taikaus bendravimo bruožai XIV a. karo sūkuryje. *Lituanistica*, 2010, nr. 1–4, p. 2–18; ŠČAVINSKAS, Marius. *Kryžius ir kalavijas: Krikščioniškų misijų sklaida Baltijos jūros regione X–XIII amžiais*. Vilnius, 2012; *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai*. Sud. Elvyra SPUDYTĖ. Telšiai, 2016. ALMONAITIS, Vytenis. The capture of the Marienwerder Castle, or where the Teutonic Order's expansion to the East was stopped. *Acta Baltico-Slavica*, 2017, vol. 41, pp. 1–30.

dėmesys į tam tikrus aspektus gali padėti geriau nušviesti vienus ar kitus konkrečius klausimus ir tuo prisidėti prie išsamesnio bendro vaizdo atkūrimo pastangų.

Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys bus sutelktas į du pagrindinius taškus: į didįjį kunigaikštį ir į Lietuvos upių tėvą – Nemuną. Didysis kunigaikštis ir iš jo sklindanti valdžia šiame straipsnyje bus aktuali tiek, kiek padės atsakyti į klausimą, koku mastu Nemunas kaip upė ir Nemunas kaip pasienio ruožas buvo integruotas į ano meto Lietuvos valstybę. Reikia turėti omenyje, kad pagonybės laikų Lietuva nebuvo centralizuota valstybė ir teritoriniu aspektu ji nebuvo stipriai susaistytas integruotas politinis kūnas². Kalbant mokslinė kalba, galima teigti, kad skirtingi Lietuvos valstybės regionai buvo suvalstybinti nevienodu mastu. Tariant paprasčiau, galima teigti, kad anaipol ne visos Lietuvos žemės vienodai rūpėjo Lietuvos didiesiems kunigaikščiams. Lietuvos valdovams labiausiai rūpėjo tai, ką galima pavadinti Lietuvos valstybės šerdimi. Tai teritorija tarp Nemuno ir Neries, kuri ir sudarė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių domeną. Lengviausiai ir bene vaizdžiausiai ji pasimato iš ankstyviausių mūrinių Lietuvos pilių. Tai Vilnius, Senieji Trakai, Krėva, Lyda, Medininkai³. Tai teritorija, kurioje plytėjo ir svarbiausių Lietuvos diduomenės giminių tėvoninės valdos. Būtent ši teritorija ir buvo pagrindinis Lietuvos didžiųjų kunigaikščių karinės galios rezervuaras. Pajungtomis ir per didžiųjų kunigaikščių vietininkus valdomomis teritorijomis galima laikyti žemes, besidriekusias nuo dešiniojo Neries kranto iki Nevėžio vakaruose ir iki istorinių Žemgalos ir Sėlos žemių pietinių ribų šiaurėje bei šiaurės rytuose. Gerokai komplikuočiau ir sunkiau apibūdinama buvo Žemaitijos padėtis. Ji nebuvo nei tiesiogiai valdoma, nei įtraukta ar pajungta, bet nebuvo ir visai palaida, atitrūkusi nuo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių valdžios. Pasiskolinus Eugenijaus Saviščevo terminą, galima teigti, kad „Mažoji Žemaitija“⁴, tai yra centrinės Žemaitijos sritys, gyvavo tokiu režimu, kurį galima apibūdinti kaip autonominį politiniu aspektu ir kaip autarkinį ūkiniu aspektu. Žemaitijoje lemiami balsai (ne balsas!) priklausė gentinei diduomenei / aristokratijai. Centrinėse Žemaičių srityse nebuvo nei didžiųjų kunigaikščių pilių, nei jų vietininkų. Tačiau ir čia didžiojo kunigaikščio valdžia galėjo veiksmingai pasireikšti, jei tik ir kada tik žemaičiai peržengdavo tam tikras raudonas linijas.

Keletas ryškiausių pavyzdžių. Kai dėl nuolatinių Ragainės pilies komtūro Liudviko iš Libencelės žygių dalis Žemaitijos diduomenės XIII a. pabaigoje linko į kryžiuočių pusę ir „kurstė paprastus žmones prieš Lietuvos karalių“⁵, buvo prieita prie tarpusavio kovų tarp žemaičių ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio karių. Po šių karų didžiojo kunigaikščio

² Apie ankstyvasias valstybines struktūras ir valstybės teritorijos sampratą žr. BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos istorija*. T. 3: XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų. Vilnius, 2011, p. 300–334; ČELKIS, Tomas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija: Sienu samprata ir delimitaciniai procesai XIV–XVI amžiuje*. Vilnius, 2014, p. 124–145.

³ Daugiau apie Lietuvos valdovo pilių fenomeną žr. VOLUNGEVIČIUS, Vytautas. *Pilies šešėlyje: Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2015, p. 77–81 ir kt.

⁴ SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010, p. 36.

⁵ PETRAS Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*. Komentarai ir įvadas Romo BATŪROS. Vilnius, 1985, p. 234.

valdžios stabilumas prie Nemuno buvo atkurtas, o žemaičių prokryžiuotiškas veikimas pažabotas⁶. 1329 m. dėl Vokiečių ordino ir Čekijos karaliaus Jono Liuksemburgiečio kariuomenės žygio dalis žemaičių, nors ir buvo priversti priimti krikštą, po kurio laiko ėmė ieškoti pagalbos pas kryžiuočius, kad būtų apsaugoti „nuo karaliaus pykčio ir kariuomenės, nes kitaip negalį išsigelbėti“⁷. Kadangi kryžiuočiai nebuvo pajėgūs užtikrinti reikiamos paramos, tie žemaičiai, kronikininko Vygando Marburgiečio žodžiais, vėl „atkrito į pirmąją paklydimą, kaip šuo, sugrįžtantis prie savo vėmalo“⁸.

Didžiajam kunigaikščiui prireikus panaudoti jėgą, ko gero, anaiptol ne visada reikėdavo siųsti karius iš Vilniaus ar Trakų daryti tvarkos, galėjo pakakti perduoti atitinkamas instrukcijas Žemaitijos panemunėse budėjusioms pilių įguloms. Ties Nemunu ir Jūros upe stovėjusios pilys sudarė vadinamąsias gynybines pilių sistemas. Šis dalykas mūsų istoriografijoje jau seniai pastebėtas ir gana gerai aprašytas bei išaiškintas⁹. Todėl šiame straipsnyje jo iš naujo nenagrinėsime. Antra vertus, specialų dėmesį reikėtų atkreipti į tą tyrimų lauką, kuris, autoriaus nuomone, yra nepakankamai ištirtas, – tai Nemuno upės istorija¹⁰.

Upių istorija – tai dar viena ir įdomi, ir svarbi istoriškai orientuotų tyrimų sritis, kurioje vaisingai gali bendradarbiauti istorikai, archeologai, geografs, hidrologai ir geologai. Nors ir neturime išsamios, integralios Nemuno istorijos, bet negalima teigti, kad ši sritis būtų vien baltas lapas. Savo laiku, t. y. daugiausia tarpukariu, Nemuną tyrinėjo Steponas Kolupaila, savo tyrimų rezultatus pokariu paskelbęs iševijoje¹¹. Mūsų dienomis profesionaliai Nemuno delta ištyrė Rimas Žaromskis¹². Iš istorikų minėtini Jono Remeikos ir Zenono Ivinskio, archeologų Mindaugo Bertašiaus ir Vlodo Žulkaus darbai¹³. Prieš kurį laiką pasirodė vokiečių žurnalistės ir publicistės Uwės Rados kul-

⁶ DUBONIS, Artūras. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*. Vilnius, 1998, p. 55–57. Liudvikas iš Libencelės Ragainės komturų pareigas ėjo 1294–1300 m.: DORNA, Maciej. *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1309: Studium prozopograficzne*. Poznań, 2004, s. 281.

⁷ VYGANDAS Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*. Mokslinis red. Kęstutis GUDMANTAS. Vilnius, 1999, p. 69.

⁸ Ibid. Daugiau apie tai žr. NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Gediminas*. Vilnius, 1989, p. 41–42.

⁹ NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikkrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. V). Klaipėda, 1996, p. 68–69; JANKAUSKAS, Vytas. Nemuno žemupio pilių gynybinės sistemos efektyvumas kovose su Vokiečių ordinu 1283–1369 metais. *Karo archyvas*, 2008, t. 23, p. 5–36; ALMONAITIS, Vytenis. Tauragės kraštas XIII–XV amžiuje. In ALMONAITIS, Vytenis. *Vakarų Lietuva XIII–XV amžiuje: mokslinių straipsnių rinkinys*. Kaunas, 2013, p. 119–127; KURILA, Laurynas. Signaliniai laužai Lietuvos piliakalniuose? Teorinis aspektas. *Lietuvos archeologija*, 2018, t. 44, p. 78–84.

¹⁰ Šiuo straipsniu tęsiami tyrimai: BARONAS, Darius. Der Kontext der litauischen Kriegskunst des 13. Jahrhunderts und die militärischen Innovationen von der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. In *Tannenbergrunwald-Žalgiris 1410: Krieg und Frieden im späten Mittelalter*. Hrsg. von Werner PARAVICINI, Rimvydas PETRAUSKAS, Grischa VERCAMER. Wiesbaden, 2012, S. 159–173. Iš dalies atnaujintas tekstas lietuvių kalba: BARONAS, Darius. Lietuvių karo menas XIII a. Kontekstas ir karybos naujovės XIV a. antroje pusėje – XV a. pradžioje. *Karo archyvas*, 2019, t. 34, p. 7–29.

¹¹ KOLUPAILA, Steponas. *Nemunus*. Chicago, 1950.

¹² ŽAROMSKIS, Rimas. *Nemuno delta*. Klaipėda, 2013.

¹³ REMEIKA, Jonas. *Der Handel auf der Memel von Anfang des 14. Jahrhunderts bis 1430*. Kaunas, 1927; IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos prekyba su Prūsais*. D. 1: *Iki XVI amžiaus pradžios*. Kaunas, 1934; BERTAŠIUS,

tūros istorijos studija apie Nemuną, joje daugiausia dėmesio skiriama naujausiems laikams¹⁴. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į Annos Pytasz-Kołodziejczyk monografią, skirtą Gardino pavieto vakarinės dalies vandens naudmenų istorijai¹⁵. 2018 m. pasirodė Gedimino Kasparavičiaus knyga *Nemunas Lietuvos gyvenime*, kurią galima laikyti pirmąja Nemuno ir jo laivybos 1918–1990 m. istorija¹⁶. Tad kalbant apie Nemuno istoriją, labiausiai galima pasigesti naujesnio, šviežesnio indėlio istorikų, kurių specializacija yra XIII–XVIII a. istorijos tyrimai¹⁷.

Nemunas – riba tarp dviejų pasaulių

Kiekviena stambesnė upė paprastai vaidina du svarbius vaidmenis: ji tuo pačiu metu yra ir susisiekimo kanalas, ir geografinė, kraštovaizdyje aiškiai išsiskirianti riba. Nors Nemunas ir nesuvidino tokio didelio vaidmens Vidurio ir Rytų Europoje, kokį atliko tokios upės kaip Oderis, Vysla ar Dauguva, vis dėlto ir jis bei prie jo prigludusios žemės nebuvo visiškai nuo išorinio pasaulio atskirtas užutėkis. Jau ankstyvaisiais viduramžiais dabartinio Kauno apylinkėse buvo verčiamasi vergų prekyba¹⁸. Didžiausio vikinų aktyvumo laikotarpiu (IX–XI a.) į Nemuną tikriausiai užsukdavo vienas kitas nuoty-

Mindaugas. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas, 2002; BERTAŠIUS, Mindaugas. *Dingęs miestas. Viduramžių Kaunas archeologinių tyrimų duomenimis.* Kaunas, 2013; ŽULKUS, Vladas. Lower reaches of the Nemunas (Memel) and Prieglius (Pregel): the settlement situation at the lower reaches in the 6th–11th centuries. In *Transformatio Mundi: The Transition from the Late Migration Period to the Early Viking Age in the East Baltic*. Ed. by Mindaugas BERTAŠIUS. Kaunas, 2006, pp. 17–24.

¹⁴ RADA, Uwe. *Die Memel. Kulturgeschichte eines europäischen Stromes.* München, 2010. Vertimas į baltarusių kalbą: RADA, Uvė. *Halasy Panĩamonnĩ: historyĩ, kultura, lĩosy adnaho eĩrapeĩskaha absharu.* Minsk, 2011. Vertimas į lenkų kalbą: RADA, Uwe. *Niemen: Dzieje pewnej europejskiej rzeki.* Olsztyn, 2012.

¹⁵ PYTASZ-KOŁODZIEJCZYK, Anna. *Zasoby wodne w dobrach wielkosiążęcych zachodniej Grodzieńszczyzny w XVI wieku: Administracja i eksploatacja.* Olsztyn, 2017.

¹⁶ KASPARAVIČIUS, Gediminas. *Nemunas Lietuvos gyvenime 1918–1990 metais.* Vilnius, 2018.

¹⁷ Iš mums žinomų tyrimų minėtini šie: KIAUPIENĖ, Jūratė. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus XVII a. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS. Klaipėda, 1994, p. 40–44; ROWELL, S. C. *Anekdotinė emporika: Kaip XV a. Lietuvos pirkliai įveikė Dievo ir valdovų sukurtas kliūtis prekiauti. Lietuvos istorijos metraštis 2008/2.* Vilnius, 2009, p. 85–100. KIAUPA, Zigmantas. XVI–XVII a. Aleksoto laivų statykla Kaune. In *Florilegium Lithuanum. In honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum.* Sud. Gracilda BLAŽIENĖ, Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ, Aivas RAGAUSKAS. Vilnius, 2010, p. 207–214; KIAUPA, Zigmantas. Gotesverderis-Gocverdas-Vedesa. *Kauno istorijos metraštis*, 2013, t. 13, p. 17–25; BUCEVIČIŪTĖ, Laima. Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje. *Kauno istorijos metraštis*, 2005, t. 6, p. 57–104.

¹⁸ BERTAŠIUS, M. *Vidurio Lietuva...*, p. 23–24, 65. Apie prekybą vergais ir kitomis prekėmis ankstyvųjų viduramžių Europoje ir Artimuosiuose Rytuose žr. McCORMICK, Michael. *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, A.D. 300–900.* Cambridge, 2001; FLAIG, Egon. *Weltgeschichte der Sklaverei.* Munich, 2009; *Fernhändler, Dynasten, Kleriker: Die piastische Herrschaft in kontinentalen Beziehungsgeflechten vom 10. bis zum frühen 13. Jahrhundert* (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 30). Hrsg. von Dariusz ADAMCZYK, Norbert KERSKEN. Wiesbaden, 2015.

kių ieškotojų būrys iš Skandinavijos¹⁹. Nors per Nemuną ir jo intakus buvo įmanoma prasibrauti iki Dniepro upės baseino, tačiau ir dėl paties Nemuno laivybai nepalankių savybių jo aukštupyje, ir dėl nuo jo į pietus plytėjusių Pripetės pelkių nepalankumo navigacijai jam veikusiai negalime priskirti svarbaus vaidmens tarptautinės prekybos tinkle, kuris per Rytų Europos upes (Daugavą, Volchvą, Dnieprą) užtikrino garsiojo „kelio iš variagų pas graikus“ funkcionavimą²⁰. Nemunas visų pirma buvo svarbus prie jo gyvenusioms bendruomenėms kaip tarpė prekybai (su tais pačiais vikingais) ir susisiekimui²¹. Ilgus amžius trukęs Nemuno istorijos „taikūsiai“ laikotarpis radikalai pasikeitė XIII a. viduryje, kai vokiečių riterių ir kitų kolonistų inicijuoti užkariavimai atsirito iki Žemaitijos ir ėmė siekti Nemuno žemupio regioną²². Simboline šio proceso gaire galime laikyti 1252 m. pastatytą Klaipėdos pilį, leidusią Vokiečių ordinui kontroliuoti prekybą Nemunu ir susisiekimą tarp Kuršo ir Sembos pusiasalio²³. 1260 m. Durbės mūšyje pasiekta žemaičių pergalė prieš kryžiuočius atitolino Žemaitijos užkariavimo pavojų dviem dešimtmečiams²⁴. Tad Nemunas ir geografinė, ir karinė, ir politinė riba tapo 1283 m., kai, anot kryžiuočių kronikininko Petro Dusburgiečio, „Teutonų ordino broliai šitaip pradėjo karą su ta galinga, kietasprande ir kariauti pratusia tauta, kuri gyveno Prūsijos žemės kaimynystėje, anapus Nemuno, Lietuvos žemėje“²⁵. Nuo tada Nemunas tapo pasienio riba tarp dviejų regioninių galybių: Prūsijoje įsitvirtinusio Vokiečių ordino ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio.

¹⁹ BARONAS, Darius. The year 1009: St Bruno of Querfurt between Poland and Rus'. *Journal of Medieval History*, 2008, vol. 34, no. 1, pp. 18–19; KIBIN", Aleksei. *Ot iatvizi do Litvy: russkoe pogranich'e s iatviagami i Litvoi v X–XIII vekakh*. Moskva, 2014, s. 56–59.

²⁰ FRANKLIN, Simon; SHEPARD, Jonathan. *The Emergence of Rus, 750–1200*. London, 1996, pp. 98–111, 152. DUCZKO, Wladyslaw. *Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe* (The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400–1700 AD. Peoples, Economies and Cultures, vol. 12). Leiden, Boston, 2004, p. 208 ir kt.; ŽULKUS, Vladas. Armed and expected. Traders and their ways in Viking times. In *Weapons, Weaponry and Man (In memoriam Vytautas Kazakevičius)* (Archaeologia Baltica, t. VIII). Ed. by Audronė BLIUIJENĖ. Klaipėda, 2007, pp. 311–312; MÄGI, Marika. In *Austrvegr: The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication across the Baltic Sea*. Leiden, Boston, 2018, pp. 106–107, 335–336. Bet plg. BERTAŠIUS, M. *Dingęs miestas...*, p. 23–24.

²¹ Padėčiai Nemuno žemupyje apibūdinti ankstyvaisiais viduramžiais gali praversti, pavyzdžiui, Linkūnų (dab. Ржевское) kapinyno medžiaga: GOSSLER, Norbert; JAHN, Christoph. *Wikinger und Balten an der Memel: Die Ausgrabungen des frühgeschichtlichen Gräberfeldes von Linkuhnen in Ostpreußen 1928–1939*. [Kiel], 2019.

²² Apie tai, kaip buvo užkariauta Livonija ir Prūsija, žr. URBAN, William. *The Livonian Crusade*. Washington, 1981; URBAN, William. *The Prussian Crusade*. Chicago 2000; SELART, Anti. *Livonia, Rus' and the Baltic Crusades in the Thirteenth Century*. Leiden, Boston, 2015.

²³ GUDAVIČIUS, E. *Kryžiaus karai...*, p. 110–114; ŽULKUS, Vladas. *Viduramžių Klaipėda: Miestas ir pilis, archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002, p. 20–21; ŽULKUS, Vladas. Entwicklungslinien der Stadt Memel von der Gründung bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. In *Memel als Brücke zu den baltischen Ländern: Kulturgeschichte Klaipėdas vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Bernhart JÄHNIG. Osnabrück, 2011, S. 13–34.

²⁴ Durbės mūšio problematikai skirti naujesni tyrimai, žr. RAKUTIS, Valdas. Durbės mūšis militariniu požiūriu. In *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai...*, p. 7–24; BARONAS, Darius. Durbės mūšio strategijos ir taktikos kontekstai. In *ibid.*, p. 25–36.

²⁵ PETRAS Dusburgietis. *Op. cit.*, p. 213.

Pirmieji Vokiečių ordino puolimai ir Lietuvos atsakas

1283 m. žiemą Vokiečių ordino kariuomenė perėjo užšalusį Nemuną, užpuolė, užėmė ir sudegino Bisenės pilį, lokalizuojamą Kartupėnų piliakalnyje²⁶. Kitų metų vasarą Vokiečių ordinas smogė visai kitoje Nemuno tėkmės vietoje. Taikiniu tapo Gardino pilis – ji buvo užimta ir sudeginta. Po pirmųjų bandomųjų smūgių sekė kelerių metų pertrauka. Aiškiu ilgesnio karo pranašu tapo Vokiečių ordino 1289 m. kairiajame Nemuno krante pastatyta pilis, pavadinta „Krašto sargyba“ (*Landeshutte*). Šis naujas vardas nei piliai, nei vietai vis dėlto nepriėjo, todėl vėlesniais amžiais ši pilis ir prie jos išaugęs miestelis vadinosi Ragaine. Ragainės piliai buvo lemta tapti svarbiausia kryžiuočių išpuolių baze, vykdamt puolimus išilgai Nemuno arba leidžiantis gilyn į Žemaitiją²⁷. Būtent pastačius Ragainės pilį prasidėjo ilgos trukmės periodas, kai Nemuno žemupio regione buvusios lietuvių pilys buvo nuolatos, metai iš metų puolamos. 1290 m. balandžio mėnesį Vokiečių ordino krašto magistro Meinhardo Kverfurtiečio vedama kariuomenė užpuolė Kolainių pilį, kuri lokalizuojama dabartinio Jurbarko miesto piliakalnyje²⁸. Pilies viršininko Surmino vadovaujama 120 vyrų įgulai vargais negalais pavyko apsiginti. Pasisėmęs karčios patirties, Surminas savo dievų galia prisiekė, kad daugiau niekad nelauks savo priešų užsidaręs pilyje²⁹. 1291 m. vasarį Karaliaučiaus komtūro Bertoldo Briuhaveno atvesta kariuomenė sudegino tuščią paliktą Kolainių pilį ir nusigavo iki Junigedos, dabartinės Veliuonos, apylinkių, kurias nusiaubė³⁰. Vėlesniais metais Junigedos / Veliuonos, Paštuvos, Ariogalos apylinkės vis tapdavo kryžiuočių grobio plėšimo plotais. Pats laikas paklausti, o kaip į šį iššūkį reagojo lietuviai ir, konkrečiau, didžiojo kunigaikščio valdžia?

Ieškodami atsakymo į šį klausimą neliesime lietuvių, taip pat ir žemaičių, atsakomųjų žygių į kryžiuočių valdas, pilių gynybos ypatybių. Nors šie dalykai ir yra gana svarbūs ir įdomūs, tačiau jie istoriografijoje jau yra pakankamai išsamiai aptarti, todėl norint toliau gilintis į šią problematiką reikėtų atlikti naują, kiek kitokį ir detalesnį tyrimą³¹. Todėl šiame straipsnyje norėtume susitelkti ties tam tikrais specifiniais klausimais, kurių išaiškinimas, tikėtina, leis apčiuopti tam tikras lietuvių karybos naujoves ir kokybinius pokyčius, kuriuos galima fiksuoti XIII a. paskutiniame dešimtmetyje. Todėl reikia atkreipti ypatingą dėmesį į keletą epizodų, kurių nagrinėjimas leis, tikėkimės, arba pamatyti kai ką naują, arba paskatins ieškoti kitokių atsakymų galimybės.

²⁶ PETER von Dusburg. *Cronicon terre Prussiae*. In *Scriptores rerum Prussicarum* (toliau SRP). Bd. 1. Hrsg. von Theodor HIRSCH, Max TÖPPEN, Ernst STREHLKE. Leipzig, 1861, S. 147; *Lietuvos piliakalniai: atlasas*. T. 1. Sud. Zenonas BAUBONIS, Gintautas ZABIELA. Vilnius, 2005, p. 224.

²⁷ Apie Ragainės ir kitų Vokiečių ordino pilių svarbą puolant Žemaitiją ir likusią Lietuvą žr. JANKAUSKAS, V. Op. cit., p. 29–32.

²⁸ BARANAUSKAS, Tomas. Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis. *Lietuvos archeologija*, 2003, t. 24, p. 65.

²⁹ PETER von Dusburg. Op. cit., S. 152.

³⁰ Detalieji karinius susidūrimus tarp kryžiuočių ir lietuvių aptarė BATŪRA, Romas. Veliuona – Lietuvos gynybos skydas kare su Kryžiuočių ordinu (XIII a. pabaiga – XV a. pirmasis ketvirtis). In *Veliuona* (Lietuvos valsčiai, kn. 7). Sud. Vida GIRININKIENĖ. Vilnius, 2001, p. 86–103.

³¹ JANKAUSKAS, V. Op. cit., p. 5–36.

Crebra iacula – arbaletai?

Kryžiuočiams 1284 m. vasarą užėmus ir sugriovus Gardino pilį, netrukus ji buvo atstatyta. Kitą kartą tiesiogiai prie Gardino pilies sienų kryžiuočių kariuomenė pasirodė tik po 12 metų. Balgos komtūro Henriko Cutsverto vedama kariuomenė 1296 m. žiemą pajudėjo Lietuvos didžiojo kunigaikščio domeno link, bet jo nepasiekusi staiga pakeitė kryptį ir užpuolė Gardino pilį. Kryžiuočiai, ko gero, tikėjosi pakartoti 1284 m. scenarijų, kai jiems be didesnio vargo pavyko užimti Gardino pilį. Tačiau šį kartą jiems teko karčiai nusivilti, nes nuo pilies sienų į juos pasipylė šūvių kruša, dėl kurios „daugybė krikščionių liko sunkiai sužeista“³². Aprašydamas šį epizodą, Petras Dusburgietis vartoja labai neprecizišką terminiją, paminėdamas tik tiek, kad kryžiuočių kariai patyrė *crebra iacula*³³. Šios frazės neišeina išversti pažodžiui, o ne pažodžiui ją verstume „tankūs šūviai“ (Petro Dusburgiečio kronikos vertėjas į lietuvių kalbą Leonas Valkūnas šį fragmentą vertė „gausiai svaident“)“³⁴. Kad ir kaip verstum, kad ir kaip suprastum šią frazę, ji neduoda jokio tvirto atsparos taško, norint aiškiai įvardyti, kuo gi Gardino pilynei pasitiko prie jų pilies prisiartinusius priešus. Galbūt jie naudojo akmenis, galbūt ietis? Tokia galimybė neatmestina, bet ji neatrodo ganėtinai sviri. Juk akmenys ir ietys buvo tradicinės gynybos priemonės, ir jeigu jos tąkart būtų buvusios naudotos, vargu ar mes turėtume reikalą su netikėtai nutraukta apgultimi, jai net rimčiau neįsismarkavus. Netikėtumo momentas ir kronikininko pažymėjimas, kad „daugybė krikščionių liko sunkiai sužeista“, leidžia galimybę numanyti, jog priešas susidūrė su intensyvesniu nei įprasta apšaudymu. Tais laikais tokio apšaudymo galimybę teikė tik lankai. Lankų buvo ir yra įvairių, bet atsižvelgiant į istorinį ir geografinį kontekstą, labiausiai tikėtina, kad tokiam koncentruotam apšaudymui buvo naudoti būtent arbaletai³⁵. Todėl manytina, kad 1296 m. Gardino pilies užpuolimo ir gynybos aprašyme galima fiksuoti, jog rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėta, kad lietuviai naudoja arbaletus³⁶.

Lietuvių karinio upių laivyno gimtadienis

Dar įdomesnį galvosūkį kelia klausimas, nuo kada galima kalbėti apie lietuvių karinį upių laivyną? Šio straipsnio autorius, nerasdamas geresnio būdo, kaip pavadinti

³² PETRAS Dusburgietis. Op. cit., p. 238.

³³ Ibid., p. 163.

³⁴ Ibid., p. 238.

³⁵ Dar kartą frazė *crebra iacula* vartojama Petro Dusburgiečio kronikoje aprašant, kaip kryžiuočiai gynėsi Kristmemelio pilyje nuo lietuvių puolimo 1324 m. liepą. Nors ir nėra pasakyta, kokiais ginklais kryžiuočiai pasiekė „tankių šūvių“ efektą, bet ir šiuo atveju manytina, kad tam buvo panaudoti arbaletai. Plg. PETER von Dusburg. Op. cit., S. 190.

³⁶ Arbaletų istoriją Lietuvoje archeologijos mokslo požiūriu detalai ištyrė RACKEVIČIUS, Gintautas. *Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a.* Vilnius, 2002.

vandens transporto priemonių naudojimą kovos veiksams ant vandens, šį reiškinį įvardija būtent tokia sąvoka. Akivaizdu, kad tam tikru mastu sąvoka *karinis laivynas* suprastina metaforiškai. Nors ji skamba pompastiškai ir gali sukelti neadekvačias asociacijas, bet vis dėlto prisiminkime – visų galingiausių šiuolaikinių kariuomenių ištakos yra kuklios. Karių skaičiumi ir ugnies galia senovės laikų ir mūsų dienų kariuomenės gali skirtis tiek pat, kiek Reinas, Dunojus ar Volga savo ištakose ir žiotyse. Tad apvaldę savo, šiuolaikinių žmonių, vaizduotę, atidžiau pažiūrėkime į kai kuriuos Petro Dusburgiečio kronikoje aprašytus kryžiuočių ir lietuvių kovų epizodus. Po ką tik minėtų smūgių Bisenės ir Gardino pilims Vokiečių ordino karinė vadovybė turbūt jau buvo susidariusi gana gerą vaizdą apie gynybinį lietuvių pajėgumą Nemuno žemupio regione ir ties Gardinu. Apie tai, kas plytėjo tarp Gardino ir Bisenės, ji, ko gero, įsivaizdavo tik miglotai. Todėl siekdami sumažinti žvalgybinių duomenų spragą, 1290 m. kryžiuočiai surengė žvalgybinę ekspediciją, kuriai vadovavo Ragainės pilies komtūras Ernekė. Kadangi šis aprašymas labai vaizdingas, jį reikia pacituoti:

„Tais pačiais metais, apie Šeštines, brolis Ernekė, Ragainės komtūras, išplaukė, magistro įsakytas, laivais link Lietuvos, norėdamas išbandyti kai kurias naujoves, o su juo buvo brolis Jonas iš Vienos ir 25 ginklanešiai. Kai jie plaukė pro jau minėtą Kolainių pilį, Surminas, jos pilininkas, sušaukė pilėnus ir pradėjo su jais tartis, kaip galima būtų apgauti brolius; vieniems pasiūlius vienokį vylių, kitiems – kitokį, galop visi sutarė, kad vienas iš jų, mokąs lenkų kalbą, apsivilkėtų moteriškais drabužiais, atsistotų Nemuno pakrantėje ir, kai šie plauksią pro šalį, pasiprašytų priimamas į laivą ir šitaip išvaduojamas iš netikėlių nelaisvės. Todėl vienas lietuvis, vardu Nodamas, prityręs karys, vėliau, beje, priėmęs Kristaus tikėjimą ir laimingai krikščionimi pasimiręs, pasiėmė šiam reikalui 60 vyrų ir, atėjęs į tinkamą vietą, įsakė visiems netoliese pasislėpti, o pats, apsirengęs moteriškais rūbais, atsisėdo ant upės kranto. Neilgai trukus, kai komtūras, sutvarkęs visus savo reikalus, plaukė pro šalį, šis niekingas išdavikas graudžiu balsu pradėjo šaukti ir prašyti, kad jį priimtų į laivą, kad jo sielą, Kristaus krauju atpirktą, išvadotų iš velnio vergovės. Kai, šitai išgirdęs, brolis Ernekė jo pasigailėjo ir priplaukė prie kranto, šis staiga nutvėrė laivą, stipriai į jį įsikibo ir, susišaukęs savo bendrus, užpuolė plaukusius laivu ir visus išžudė.“³⁷

Mūsų istoriografijoje šis epizodas dažniausiai traktuojamas kaip geras anekdotas, rodantis ir lietuvių gudrumą, ir užsienio kalbų (lenkų) mokėjimą, ir belaisvių bei pabėgėlių Lietuvoje įprastumą. Šis anekdotas pateikia ir ankstyviausią žinią apie Lietuvos istorijoje pirmąjį žinomą persirengėlį. Tačiau mums rūpimu aspektu ką tik perteiktas įvykis rodo, kad 1290 m. lietuviai neturėjo laivų, kuriais būtų galėję sutrukdyti Vokiečių ordino laivo pasiplaukiojimą Nemunu. Tad nenuostabu, kad lietuviams teko griebtis klastos, kuri šiuo atveju pavyko stebėtinai sėkmingai. Tačiau tokia gudrybė

³⁷ PETRAS Dusburgietis. Op. cit., p. 222.

galėjo suveikti vieną kartą, ir lietuviams turėjo būti aišku, kad vien apgaule kryžiuočiams plaukianti Nemunu nesutrukdysi. Reikėjo sugalvoti kažką naujo ir efektyvesnio. Ir tai buvo padaryta. Nors ir neturime tiesioginių duomenų, kurie leistų aiškiai nupasakoti, kas, kaip ir kieno buvo daroma, tačiau netenka abejoti, kad tam tikrų žingsnių reikiama kryptimi buvo imtasi. Apie tai galime spręsti iš kito Petro Dusburgiečio kronikos fragmento:

[1295] „Viešpaties metais, penktadienį prieš Sekmines, 5 broliai ir šimtas penkiasdešimt vyrų iš Sembos ir Notangos išėjo link Gardino pilies; kai priartėjo prie pilies, jie nutarė, palikę arklius, plaukti Nemunu žemyn; apiplėšę Nemuno pakrantėje vieną lietuvių kaimą, nukovė ir paėmė į nelaisvę daug žmonių, vėl nuplaukė tolyn. Šitai matydami, netikėliai pastoję jiems kelią, o šiame laivų mūšyje [*bellum navale*] krito brolis Ditrichas iš Ezbeko ir dar vienas brolis, vardu [...] iš Feringės. Vis dėlto lietuviai neteko 70 prityrusių karių, žuvusių kovoje. Po to broliai nuplaukė beveik iki Junigedos pilies. Kai čia laivai įstrigo sekluose ir toliau neįstengė plaukti dėl mažo vandens, sugužėję netikėliai nukovė brolių Heinmaną, vardu Kindas, kitą brolių, vardu Listas, ir 25 vyrus. Viešpaties padedami, kiti paspruko.“³⁸

Ką tik aprašyti įvykiai nutiko 1295 m. gegužės pabaigoje ir iš jų aiškiai matyti, kad šį kartą kryžiuočių ekspedicija susidūrė su lietuvių kontrpriemonėmis pačiame Nemune. Todėl galima teigti, kad 1295 m. yra fiksuojamas pirmas rašytiniuose šaltiniuose žinomas lietuvių kovos ant vandens faktas (*bellum navale*). Kai kam gali pasirodyti, kad šis lietuvių ir kryžiuočių susidūrimas Nemune tebuvo eilinis, niekuo neišsiskiriantis įvykis: lietuvių valtytės susidūrė su kryžiuočių valtimis. Bet pažvelgus atidžiau ir kontekstualiai, būtent šį nedidelį susidūrimą galime traktuoti kaip pirmą žinomą organizuotą lietuvių kovą ant vandens. Dėl tos priežasties šį 1295 m. gegužės mėnesio pabaigoje įvykusį pirmąjį lietuvių karių mūšį ant vandens galime laikyti lietuvių karinio upių laivyno gimtadieniu. Tai, kad būtent 1295 m. pasikeitė Vokiečių ordino saugumo situacija prie Nemuno, matyti ir iš dar vieno Petro Dusburgiečio kronikos epizodo, kuriame aprašomas, regis, kitas niekuo neišskirtinis įvykis: „Tais pačiais metais, sekmadienį prieš šventą Joną Krikštytoją, lietuviai, slaptai ir staigiai nusigavę į salą, esančią palei Ragainės pilį, pagrobė visus brolių žirgus ir galvijus.“³⁹ Atrodytų paprasčiausia arkliavagystė! Bet būtent ta aplinkybė, kad iki 1295 m. Joninių Ragainės pilies įgula galėjo sau leisti prabangą laikyti savo žirgus ir galvijus Nemuno saloje, rodo, jog iki tol kryžiuočiai neturėjo priežasties jaudintis dėl jų saugumo. Galima tik spėlioti, kodėl Ragainės kryžiuočiai nepadarė atitinkamų išvadų po to, kai Nemune jų bendražygiai iš Sembos ir Notangos patyrė susidūrimą su lietuviais? Antra vertus, tai, kad per 1295 m. Jonines lietuviai atsidangino slapta ir staiga, rodo, jog šią diversiją jie atliko pasinaudodami valtimis (galbūt

³⁸ Ibid., p. 234. PETER von Dusburg. Op. cit., S. 160.

³⁹ PETRAS Dusburgietis. Op. cit., p. 235.

net tomis pačiomis, kurios gegužės mėnesio pabaigoje pastojo kelią kryžiuočių žygiui pasroviui Nemunu). Patyrę tokį akibrokštą, kryžiuočiai pasidarė atitinkamas išvadas, ir daugiau niekada lietuviams nepavyko taip lengvai pasigrobtį galvijų iš Ragainės kryžiuočių panosės. Galima pažymėti, kad kryžiuočiai atitinkamas išvadas pasidarė ir po 1296 m. nesėkmingo bandymo užimti Gardino pilį, nes daugiau niekada jie nebuvo taip netikėtai ir efektyviai pilies gynėjų užklupti.

Didžiojo kunigaikščio valdžia ir karybos naujovės

Tiriant lietuvių ir kryžiuočių kovas, dėmesį lengviausiai prikausto vaizdingi įvykiai, stambūs mūšiai, pilių apgultys, karo žygiai. Vis dėlto ne mažiau svarbu pažymėti ir visada pravartu turėti omenyje, kad tas nuolatinis ilgametis karas galėjo būti vedamas ne tiek dėl vietinių gyventojų natūralaus noro ginti savo namus nuo priešiškausi nusi-teikusių atėjų, kiek dėl to, kad veikė didžiojo kunigaikščio valdžios įdiegta sistema, užtikrinusi gana veiksmingą funkcijų pasidalijimą. Būtent valstybiškai organizuotos visuomenės egzistavimas anapus Nemuno, žvelgiant iš Prūsijos pusės, sutrukdė Vokiečių ordinui pakartoti sėkmingo užkariavimo scenarijų, kokį jiems pavyko įgyvendinti prūsų atžvilgiu. Dar 1992 m. Edvardas Gudavičius paskelbė svarbų straipsnį, kuriame parodė, kaip XIII a. antroje pusėje ryškėjo takoskyra tarp Lietuvos bajorų ir vadinamųjų laisvųjų valstiečių⁴⁰. Didžiojo kunigaikščio valdžia diegė permainas, kurios sudarė galimybę bajorams arba bajorais tampantiems asmenims atsidėti vien karo tarnybai, tuo tarpu valstiečiams pagrindinėmis tapo duoklės ir darbo prievolės. Duoklės reikšdavosi maisto atsargų, daugiausia grūdų, pristatymu į didžiojo kunigaikščio pilis. Darbo prievolės – statyti naujas pilis ir taisyti, prižiūrėti senąsias, parūpinti pilių įguloms malkų, o jų žirgams – šieno ir t. t. Toks pareigų ir funkcijų pasidalijimas buvo elementari, bet gana efektyvi priemonė, leidusi valstybiškai organizuojamai visuomenei sukurti ir palaikyti tokį gynybinį mechanizmą, kuris galėjo veikti nuolatos, metai iš metų, o patyręs smūgių, atsitiesti. Kaip toks krašto gynybinis mechanizmas veikė tikrovėje, galima susidaryti vaizdą iš Junigedos / Veliunos pilies pastatymo aplinkybių 1291 m. balandį.

Vos tik kryžiuočius pasiekė žinia, kad lietuviai sumanė statyti naują pilį, Karaliaučiaus komtūro Bertoldo Briuhaveno vedama kariuomenė išsiruošė į žygį, turėdama tikslą visa tai sutrukdyti⁴¹. Tačiau šį kartą lietuvių pajėgos priešinosi taip efektyviai, kad priešui nepavyko net prisiartinti prie pilies. Nors kronikoje aiškiai nenurodoma, kas ką veikė, bet tikriausiai nesuklysimė manydami, kad tol, kol didžiojo kunigaikščio ka-

⁴⁰ GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. *Karo archyvas*, 1992, t. 13, p. 43–118.

⁴¹ PETER von Dusburg. Op. cit., S. 154.

riuomenė (bajorai) blokavo kryžiuočius, valstiečiai ir amatininkai galėjo darbuotis, toliau rėsdami pilį. Galima numanyti, kad į Junigedos / Veliuonos pilį buvo įdėta daug darbo ir lėšų, nes ji Lietuvos skydo naštą nešė daugiau kaip pusšimtį metų ir tik 1348 m. buvo pirmą kartą kryžiuočių užimta.

Pilys nebūtų nieko vertos, jeigu jose nebūtų dislokuotos įgulos. Nuolatinės įgulos Lietuvoje XIII a. nebuvo įprastas dalykas. Bet kilus būtinybei, didžiojo kunigaikščio valdžia vėl rado paprastą, bet efektyvų sprendimą. Žemaitijos panemunėje iškilusias didžiojo kunigaikščio pilis saugodavo maždaug kas mėnesį besikeitusios raitų karių – bajorų – įgulos. Tokia rotacija leido išlaikyti pilyse nuolatinę gynybinę parengtį, per daug neapsunkinant pilių kaimynystėje gyvenusių bendruomenių, nes maistą mėnesiui bajorai atsigabendavo su savimi, pasiėmę iš savo ūkių arba jo gavę tik jiems vieniems žinomais būdais. Mūsų istoriografijoje rotacinė pilių įgulų sistema jau buvo nagrinėta ir aprašyta, tačiau, mūsų nuomone, iki šiol neaišku, ar ši XIII a. pabaigoje įdiegta sistema veikė dar ir XIV a. antrojoje pusėje⁴². Šis pilių įgulų komplektavimo klausimas galėtų tapti atskiro tyrimo tema. Dabar mums svarbu pabrėžti, kad XIII a. paskutinį dešimtmetį lietuvių karyboje galima fiksuoti ryškų karinių naujovių diegimo suintensyvėjimą. Todėl natūraliai kyla klausimas, kas už tai buvo atsakingas? Juk niekas niekada nepasidaro savaime, be pastangų.

Atsakymo į šį klausimą reikia ieškoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio aplinkoje. Valdovo ir apie jį susibūrusių išmintingesnių vyrų nuovoka ir išradingumas pasireiškė ne tik sugalvojant, kaip pastatyti ir išlaikyti pilis ar kur ir kada kokį žygį surengti, bet ir nusprendus susodinti lietuvių karius į valtis, kurias juk irgi turėjo kažkas pagaminti, o pagamintas – prižiūrėti⁴³. Arbaletai taip pat prigijo sąmoningomis pastangomis, juos turėjo kažkas pagaminti, kažkas išmokti jais efektyviai naudotis. Tad kuriam iš Lietuvos didžiųjų kunigaikščių galėtume priskirti karybos naujovių diegimo garbę? Šiam paprastam klausimui nėra paprasto atsakymo. Problema ta, kad apie Lietuvos valdovus po didžiojo kunigaikščio Traidenio mirties iki pat Vytenio įsigalėjimo 1295 m. žinoma labai mažai. Kaip antai, pastaruoju metu lenkų istorikas Jarosławas Nikodemus suabejojo jau tradicine tapusia Lietuvos valdovų po Traidenio seka: Daumantas (iki 1285 m.), jungtinis Butigeidžio ir Butvydo (Pukuvero) valdymas iki 1292 m., Butvydo vienvaldystė maždaug iki 1295 m.⁴⁴ Nors šio istoriko argumentai man neatrodo pakankamai įtikinami, vis dėlto jie dar kartą primena ganėtinai menkai ir prieštaringai nušviestą Lietuvos istorijos keliolikos metų laikotarpį, kuris buvo

⁴² Plg. AVIŽONIS, Konstantinas. *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union*. Berlin, 1932, S. 148; GUDAVIČIUS, E. *Lietuvių pašauktinės...*, p. 65; JANKAUSKAS, V. *Op. cit.*, p. 33–34; VOLUNGEVIČIUS, V. *Op. cit.*, p. 175.

⁴³ Dar vieną sąmoningo ir valingo apsisprendimo pavyzdį pateikia Vilniaus pilies ir miesto įkūrimas XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje. Žr. VAITKEVIČIUS, Gediminas. *Vilniaus įkūrimas* (Vilniaus sąsiuviniai, 1). Vilnius, 2010.

⁴⁴ NIKODEM, Jarosław. *Litwa* (Ser. Początki Państw). Poznań, 2018, s. 273–284.

ne šiaip eiliniai metai, bet tas metas, kai Lietuvoje įsitvirtino nauja valdančioji dinastija, kuriai laikui bėgant prigijo Gediminaičių vardas. Todėl, laikydamiesi tradicinės ir neblogai patikrintos schemos, ir toliau manome, kad tuo metu, kai buvo pastatyta naujoji Junigedos / Veliuonos pilis, Lietuvą valdė du broliai – Butigeidis ir Butvydas⁴⁵. Kaip minėta, pirmą tiesioginį iššūkį ant Nemuno kryžiuočiai lietuviams metė 1290 m. pavasarį, o pirmą kartą lietuvių karinis upių laivynas pasireiškė 1295 m. Tad šiuo penkerių metų laikotarpiu ir reikia datuoti sprendimą ir sukūrimą to, ką, šiuolaikiškai kalbėdami, galime pavadinti lietuvių kariniu upių laivynu. Kadangi manoma, kad Butigeidis mirė apie 1292 m., atrodytų, jog svarbesnis vaidmuo, kuriant lietuvių karinį upių laivyną, turėjo priklausyti būtent Butvydui, būsimųjų Lietuvos valdovų Vytenio ir Gedimino tėvui. Antra vertus, negalime nei paneigti, nei patvirtinti ir jo sūnaus Vytenio vaidmens, juk ir šis kunigaikštis dar tėvui esant gyvam spėjo pasireikšti kaip veiklus karvedys.

Ginkluotės varžybos ilgajame XIV amžiuje

Šis tyrimas apima intensyviausių kovų laikotarpį, trukusį nuo 1283 iki 1410 metų. Tai 127-eri metai. Pagrindinius to laikotarpio įvykius galime rekonstruoti, pasitelkę Vokiečių ordino kronikas: Petro Dusburgiečio, Vygando Marburgiečio, Johano Posilgiečio kronikas, Torunės analus ir kt. Svarbių ir detalių žinių pateikia ir Vokiečių ordino korespondencija, kurios nuo XIV a. pabaigos išlikę ganėtinai gausūs informacijos klodai vis dar nėra pakankamai išnaudoti, tiriant Lietuvos karybos (ir ne tik) klausimus. Šių šaltinių informacijos visuma įgalina tyrėjus rekonstruoti konkretesnę lietuvių ir kryžiuočių kovų vaizdą iš ilgesnės perspektyvos. Dėmesį sutelkus į Nemuną ir į prie jo prigludusias žemes, galima nustatyti, kokio intensyvumo kovos vyko šiame regione. Šio straipsnio autoriaus skaičiavimų duomenimis, laikotarpiu tarp 1283 ir 1410 m. galima suskaičiuoti ne mažiau kaip 162 karinius žygius, kuriuos išilgai Nemuno įvykdė arba kryžiuočiai, arba lietuviai⁴⁶. Žinoma, šio skaičiaus nereikia suprasti kaip absoliučiai tikslaus, nes kryžiuočių kronikos tikrai neužfiksavo visų smulkių žygių, kuriuos surengė arba lietuviai, arba kryžiuočių kariai. Nepaisant to, manytina, kad toks skaičius (162) vis dėlto suteikia neblogą orientyrą, leidžiantį susidaryti konkretesnę vaizdą apie karinių veiksmų intensyvumą prie Nemuno. Aiškinantis, kuriai pusei kiek karinių žygių galima būtų priskirti, išseina toks vaizdas: per nagrinėjamą

⁴⁵ BARONAS, D.; DUBONIS, A.; PETRAUSKAS, R. Op. cit., p. 430–436.

⁴⁶ Paskutinis mano įskaičiuotas žygis – tai 1410 m. birželio pabaigoje įvykdytas lietuvių kariuomenės išpuolis į Ragainės ir Tilžės pilių apylinkes. Apie šį išpuolį žr. JÓŹWIĄK, Sławomir; KWIATKOWSKI, Krzysztof; SZWEDA, Adam; SZYBKOWSKI, Sobiesław. *Wojna Polski i Litwy z Zakonen Krzyżackim w latach 1409–1411*. Malbork, 2010, s. 330. Į šį bendrą žygių skaičių neįtraukėme ir 1336 m. vasario mėnesį įvykusios Pilėnų pilies apgulties, nes jos lokalizacijos klausimas per daug komplikotas: BARONAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*. Vilnius, 2010, p. 57–102, 229–250.

laikotarpį Vokiečių ordinui galima priskirti 133 karinius žygius, tuo tarpu lietuviams – ne mažiau kaip 29. Taigi galima teigti, kad karinis veržimasis rytų kryptimi buvo daugiau kaip keturis kartus intensyvesnis negu vakarų kryptimi. Žinoma, reikia turėti omenyje, kad Nemunas Vokiečių ordinui buvo centrinė transporto arterija, vedusi gilyn į Žemaitijos, Vidurio ir Rytų Lietuvos žemes.

Werneris Paravicini yra apskaičiavęs, kad 1305–1409 m. Vokiečių ordino šakos iš Prūsijos ir Livonijos surengė 299 karinius žygius prieš Lietuvą⁴⁷. Net jeigu mūsų išskirti 133 kryžiuočių žygiai išilgai Nemuno ir yra paimti iš ilgesnio 1283–1410 m. laikotarpio, ši aplinkybė netrukdo teigti, kad Vokiečių ordino žygiai Nemunu sudarė maždaug trečdalį visų žygių, kuriuos Ordinas surengė į LDK žemes. Jeigu atmestume žygius, surengtus iš Livonijos, ši žygių prie Nemuno dalis taptų dar didesnė. Kitoks vaizdas pasimato, jei į Nemuno karo veiksmų teatrą žvelgiame iš Lietuvos pusės. Vokiečių ordino valdomas Nemuno žemupio regionas ūkiniu aspektu buvo menkai išvystytas kraštas, ir jame paprasčiausiai nebuvo galima tikėtis lengvai susirinkti pakankamai gausų grobį⁴⁸. Juolab kad Nemuno žemupys buvo nusėtas kryžiuočių pilaičių (Kristmemelis, Georgenburgas, Bajerburgas, Marienburgas, Gotesverderis)⁴⁹. Tad lietuviams žygiai į Ordino valdomas Nemuno žemupio sritis tiesiog neapsimokėjo, atsižvelgiant į kaštų ir naudos santykį. Periodiškai atsinaujindavusios kovos ir kartais trumpesni, kartais ilgesni sąlyginės ramybės laikotarpiai formavo terpę, kurioje galėjo plėtotis tiek lietuvių, tiek kryžiuočių karo menas.

Turimi duomenys leidžia manyti, kad lietuvių valtyis, o gal ir didesni laivai, Nemune aktyviau reikėsi pačioje XIII a. pabaigoje ir iki XIV a. 4-ojo dešimtmečio, t. y. Vytenio ir Gedimino valdymo laikais. Susvyravus Vokiečių ordino dominavimo ant vandens monopoliui, netenka abejoti, kad kryžiuočiai stengėsi šią problemą išspręsti. Toks dalykas geriausiai matyti iš Petro Dusburgiečio vaizdingai aprašytų 1313 m. įvykių. Tais metais Nemune prie Veliuonos pasirodė neįprastai didelis kryžiuočių laivas. Dėl jo sunerimo pats didysis kunigaikštis Vytenis, o su juo ir visa Lietuva, kaip vaizdingai perteikia kronikininkas Petras Dusburgietis⁵⁰. Galiausiai prieš kryžiuočių laivą buvo

⁴⁷ PARAVICINI, Werner. *Die Preußenreisen des europäischen Adels*. Teil. 2. Sigmaringen, 1995, S. 20–41.

⁴⁸ Netenka abejoti, kad egzistavo ryšys tarp Prūsijoje XIV a. vykusios vidinės kolonizacijos ir lietuvių grobio žygių geografijos. Žr., pvz., BIAŁUŃSKI, Grzegorz. Przywilej dla osady pod zamkiem w Piszcu z 1367 roku. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2017, nr. 1 (295), s. 23, 28–29.

⁴⁹ Anaip tol ne visų panemunėse stovėjusių kryžiuočių pilaičių, vadinamųjų motų, lokalizacija yra aiški: ZABIELA, Gintautas. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius, 1995, p. 62. Žinoma, kur stovėjo Bajerburgas – jo vietą prie Nemuno žymi ir mūsų dienomis gerai nuo Veliuonos piliakalnių matomos kalvelės (žr. šiame rinkinyje skelbiamą straipsnį: ALMONAITIS, Vytenis. Pirmasis Bajerburgas: kur planuota įkurti užkariautos Lietuvos sostinę?). Gana tiksliai galima nusakyti, kur stovėjo Gotesverderio pilis: KIAUPA, Z. Gotesverderis..., p. 17–25. Detaliai rekonstruota Seredžiaus piliavietėje stovėjusios Dubysos pilies istorija: ALMONAITIS, Vytenis. Vokiečių ordino Dubysos pilis: jos vieta, statyba, kasdienybė ir žlugimas. In ALMONAITIS, V. *Vakarų Lietuva...*, p. 206–243. Tyrimus apie šaltiniuose minimų lietuvių pilių lokalizaciją susumuoja: JANKAUSKAS, V. Op. cit., p. 10–21.

⁵⁰ PETER von Dusburg. Op. cit., S. 179. Tokia kalbinė išraiška – tai kalbėjimo bibliiniu stiliumi pavyzdys (plg. Mt. 2,3: „Audiens autem Herodes rex, turbatus est, et omnis Jerosolyma cum illo“).

pasiųstas mums jau pažįstamas karvedys Surminas, kurio vadovaujamiems kariams po įnirtingų kovų pavyko sudeginti šį kryžiuočių laivą-monstrą. Surmino žinioje buvo 100 raitelių ir 100 valčių, kuriose sutilpo 600 karių. Šie skaičiai – 100 valčių – atskleidžia lietuvių karinio upių laivyno dydį, jo mobilizacines galimybes. Apie valčių dydį galima spręsti iš to, kad jos talpino po šešetą karių.

Nagrinėjant lietuvių karinį aktyvumą prie Nemuno, anaip tol ne visada aišku, kokiomis priemonėmis jų kariuomenė, raita ar valtimis, pasiekdavo žygio tikslą. Tad norėtume iš bendros lietuvių žygių masės išskirti keletą žygių, kuriuose, manytina, Lietuvos didžiojo kunigaikščio kariuomenė naudojosi ne tik žirgais, bet ir valtimis. Tokį dalyką galima fiksuoti Kristmemelio / Skirsnemunės pilies apgulties metu. 1315 m. rudenį Vytenio vadovaujama kariuomenė šią kryžiuočių pilį laikė apgulusi 17 dienų⁵¹. Pilies įgulai į pagalbą laivais iš Sembos atskubėjo 10 riterių su pagalbininkais, bet „lietuviai taip sumaniai užstojo visus kelius bei visas prieigas į šią pilį, kad niekas negalėjo į ją pakliūti, nors ir ne kartą mėgino šitai padaryti“⁵². Galima manyti, kad kryžiuočiams prisiartinti prie Kristmemelio pilies buvo trukdoma prasibrauti ir valtimis, o gal ir didesniais laivais. Kita aiški žinia apie lietuvių laivus rašytiniuose šaltiniuose pasirodo tik po gero pusšimčio metų. Aprašydamas veikiausiai 1369 m. vasarą vykusias kovas prie Paštuvos pilies, Vygandas Marburgietis pažymi, kad jų metu kryžiuočiai užgrobė du laivus „Promen“ (pramus)⁵³. XIV a. 8–9-ojo dešimtmečių sandūroje (neaišku, kuriais metais) Kęstutis laivu pasiuntė savo sūnų Vytautą prie Jurbarko apylinkių, kad „išžvalgytų, ar kas neplaukia Nemunu žemyn“⁵⁴. 1382 m. balandį Kęstutis laivais atsigabeno bombardas prie kryžiuočių Jurbarko pilies⁵⁵. Tai pirmas žinomas lietuvių kariuomenės bombardos panaudojimo atvejis ir pirmas žinomas atvejis, kai parakinis ginklas buvo gabentas vandens keliu. Šie keli laivų naudojimo Nemune atvejai rodo, kad XIII a. pabaigoje lietuvių mestą iššūkį

⁵¹ PETER von Dusburg. Op. cit., S. 181–182.

⁵² PETRAS Dusburgietis. Op. cit., p. 266.

⁵³ WIGAND von Marburg. Die Chronik. In SRP. Bd. 2. Hrsg. von Theodor HIRSCH, Max TÖPPEN, Ernst STREHLKE. Leipzig 1863, S. 565. Taip pat žr. VYGANDAS Marburgietis. Op. cit., p. 141, 310. Turime pažymėti, kad Nemuno laivybos istorija yra ištyrinėta gerokai prasčiau palyginti su Oderio ar Vyslos laivybos istorija. Nors Vokiečių ordino kronikose dažniausiai neįvardijami konkretūs laivų tipai, pasitenkinant tokiais bendrais terminais kaip *naves*, *schiffe*, tačiau netenka abejoti, kad ir Nemune XIII–XV a. plaukiodavo keleto tipų laivai. Populiariausias, ko gero, buvo „nasutės“ (*Nassuten*) – plokščiadugnės nedidelės gramzdos didelės valtys su stačiakampe bure ir irklais, naudojamos kariams, dažnai aukšto rango atstovams gabenti. Didesni laivai būdavo naudojami maisto atsargoms ir karinei amunicijai transportuoti. Apie laivybą Nemune žr.: FORSTREUTER, Kurt. Die preußische Kriegsflotte im 16. Jahrhundert. In FORSTREUTER, Kurt. *Beiträge zur Preussischen Geschichte im 15. und 16. Jahrhundert*. Heidelberg, 1960, S. 73–164. LITWIN, Jerzy. Die Memel, Wittinen und Binnenschiffahrt nach Königsberg. *Deutsches Schifffahrtsarchiv*, 2000, Bd. 23, S. 373–394; PARAVICINI, W. Op. cit., S. 82; KIAUPA, Z. XVI–XVII a. Aleksoto laivų statykla..., p. 210–211; PLUSKOWSKI, Aleksander. *The Archaeology of the Prussian Crusade: Holy War and Colonisation*. London, New York, 2013, p. 226 ir kt. Apie jūrinius laivus, kogus ir holkus žr. LITWIN, Jerzy. Medieval Baltic ships – traditions and constructional aspects. In *L'innovation technique au Moyen Âge. Actes du VIe Congrès international d'Archéologie Médiévale (1–5 Octobre 1996, Dijon–Mont Beuvray–Chenôve–Le Creusot–Montbard)*, Caen, 1998, pp. 88–97.

⁵⁴ WIGAND von Marburg. Op. cit., S. 606; VYGANDAS Marburgietis. Op. cit., p. 170–171.

⁵⁵ WIGAND von Marburg. Op. cit., S. 613.

kryžiuočiai iš esmės įveikė. Po 1295 m. ir 1313 m. įvykusių laivų mūšių daugiau neturime duomenų, kad kada nors vėliau lietuviai būtų savo laivais trukdę kryžiuočiams plaukti Nemunu Kauno link. Vokiečių ordino dominavimas ant vandens yra ganėtinai aiškus. Akivaizdžiausiai jis pasireiškė 1362 m. Kauno pilies apgulties metu, kai Vokiečių ordino kariuomenė, išplaukusi iš Ragainės, niekieno netrukdoma per tris dienas pasiekė Nemuno ir Neries santaką, o visos kovos virte virė tik sausumoje⁵⁶. Kaip matėme, lietuviai retsykais panaudodavo laivus kaip transporto priemonę. Patys laivai turėdavo būti saugomi stambesnių upių, kaip antai, Nemuno ir Neries, aukštupiuose. Bet ir čia jiems nebūdavo visiškai saugu. Pavyzdžiui, 1376 m. Nemuno aukštupyje kryžiuočiai pasigrobė du lietuvių laivus, galėjusius sutalpinti po 20 žmonių⁵⁷.

Nemunas ir Neris nebuvo tokios vandeningos upės, kad joms įveikti šiltuoju metų laiku būtinai reikėtų naudotis laivais ir keltais. Raitelių kariuomenės per upes paprastai persikeldavo arba per brastas, arba plaukte. Tad vėlgi nedidelį lietuvių laivų aktyvumą galima paaiškinti nepalankiu naudos ir kaštų santykiu. Neradus efektyvios atsvaros kryžiuočių dominavimui upėse, susidūrimai tęsėsi sausumoje. Ir kaip tik kovų sausumoje poreikiai neleido „pamiršti“ upių, Nemuno ir Neries. Nuo XIV a. antrosios pusės pasitaiko atvejų, kai būtent ties brastomis užvirdavo karštos kovos. Pavyzdžiui, 1361 m. Vokiečių ordino maršalo Heningo Šindekopfo vedama kariuomenė bandė ties Gardinu per Nemuną pereiti brasta, bet dėl lietuvių pasipriešinimo to jiems padaryti nepavyko⁵⁸. Po kelių mėnesių kryžiuočiai dar kartą pabandė pereiti brasta per Nemuną Kauno apylinkėse, bet ir vėl jiems buvo sutrukdyta⁵⁹. 1385 m. rugsėjo 1 d. Kauno pilies vietą pasiekusi kryžiuočių kariuomenė įveikė Skirgailos vadovaujamos kariuomenės pasipriešinimą prie brastos per Nerį ir persikėlė į kitą krantą, nors ir patyrusi skaudžiai juntamų gyvosios jėgos nuostolių, nes dėl didelės grūsties paskendo nemažai kilmingų ir narsių riterių⁶⁰. Tąkart kryžiuočiams pavyko nusigauti net į rytus nuo Vilniaus, kur jie nusiaubė ypač turtingus kaimus. Jogaila, Skirgaila ir Vytautas pagrindines savo jėgas sutelkė brastoms įtvirtinti ir aprūpinti sargybonis, nes tokiu būdu tikėjosi didžiojo magistro vestą kariuomenę užkardyti šalies viduje ir neleisti, kad jai į pagalbą prasiveržtų naujos kryžiuočių pajėgos⁶¹. Galiausiai kryžiuočiams pavyko prasiveržti pro dvi brastas ir išsidanginti. Reikia pabrėžti, kad tokių sudėtingų brastų saugojimo ir sargybos priemonių būdavo griebiamasi tada, kai reikėdavo ginti Lietuvos didžiojo kunigaikščio domeną. Tai vienas iš ženklų, rodančių, kad šios žemės Lietuvos didiesiems kunigaikščiams rūpėjo kur kas labiau negu Žemaitija ar Vidurio

⁵⁶ KWIATKOWSKI, Krzysztof. Prolog und Epilog *temporis sanctis*. Die Belagerung Kauens 1362 in der Beschreibung Wigands von Marburg. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2008, Jhg. 57, Hf. 2, S. 245. Daugiau apie Kauno pilies apgultį žr. RŪKAS, Eugenijus. Pirmoji Kauno pilis ir kovos su Vokiečių ordinu Kauno apylinkėse iki XV a. pradžios (skiriama 650-osioms Kauno pilies gynimo metinėms). *Kauno istorijos metraštis*, 2013, t. 13, p. 221–238.

⁵⁷ WIGAND von Marburg. Op. cit., S. 581.

⁵⁸ Ibid., S. 527.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ FRANCISCANI Thorunensis. *Annales Prussici* (941–1410). In *SRP*. Bd. 3. Hrsg. von Theodor HIRSCH, Max TÖPPEN, Ernst STREHLKE. Leipzig, 1866, S. 138. Plg. WIGAND von Marburg. Op. cit., S. 624–625.

⁶¹ FRANCISCANI Thorunensis. Op. cit., S. 137–140.

ir Šiaurės Lietuva, kur daugiausia patiems vietiniams gyventojams reikėdavo kliautis savo pačių jėgomis ir išmone, dorojantis su kryžiuočių žygių keliama grėsme.

Šalia kovų ties Nemuno ir Neries brastomis XIV a. antrojoje pusėje galime fiksuoti dar vieną kovos naujovę lietuvių karyboje. Kad ir kokį susirūpinimą bus sukėlęs mūsų minėtas 1313 m. Nemune pasirodęs kryžiuočių laivas monstras, vis dėlto lietuvius labiausiai nustebino visai kitas dar tais pačiais metais pasirodęs dalykas. Vokiečių ordino magistrui Konradui von Trierui nusprendus pastatyti Kristmemelio pilį, buvo sutelkta tokia kryžiuočių laivų gausybė, kad iš jų padarytas pontoninis tiltas, kuriuo lengvai buvo galima nusigauti iš vieno Nemuno kranto į kitą. Būtent šis pontoninis tiltas labiausiai iš visų kryžiuočių išradimų nustebino lietuvius, kaip pažymi kronikininkas Petras Dusburgietis⁶². Atrodo, kad patys lietuviai nesudėtingos konstrukcijos tiltus ėmė rėsti tik XIV a. antrojoje pusėje. Kryžiuočiai jų aptikdavo ir Nemuno, ir Neries pakrantėse⁶³. Anaiptol ne visų jų paskirtis yra aiški, todėl tokio klausimo nagrinėjimas galėtų virsti atskiro tyrimo objektu. Dabar mums svarbiau pabrėžti, kad pačioje XIV a. pabaigoje ir XV a. pradžioje Lietuvos kariuomenė jau galėjo rimtai trukdyti Vokiečių ordino laivybai Nemune ties Kaunu. Ypač įdomi fortifikacinė konstrukcija buvo suręsta 1409 m. Tais žemaičių sukilimo prieš kryžiuočius metais Žemaitijos vaitas Mykolas Kūchmeisteris informavo Vokiečių ordino maršalą, kad žemiau Kauno lietuviai surentė „tvorą“ skersai Nemuno, kad kryžiuočių laivai negalėtų praplaukti⁶⁴. Ši užtvara turėjo kažkokią „skylę“, pritaikytą šaudyti patranka. Į šią žinutę dėmesį atkreipusio lenkų istoriko Sławomiro Józwiako nuomone, Kūchmeisterio laiške minima „skylė“ reiškė perėjimą, kuriuo pabūklai galėjo būti pertempti iš vieno Nemuno kranto į kitą⁶⁵. Vis dėlto abejotina, ar buvo kokia nors prasmė naudotis galimybe pertempti patranką į kairįjį Nemuno krantą, kur nebuvo jokių lietuvių pilių ar kitokios reikalingos infrastruktūros. Todėl spėtina, kad ta skylė „tvoroje“ buvo kiaurymė šūviui į besiantinančius priešo laivus. Net jeigu ir nepasitvirtintų mūsų spėjimas dėl šio įrenginio funkcionalumo, bet koku atveju žinia apie užtvarą skersai Nemuno, kuri galėjo ne tik blokuoti priešo laivus, bet ir praversti kaip priemonė artilerijos ugniai, yra dar vienas svarus įrodymas, kaip noriai, aktyviai ir kūrybingai Lietuvos kariai taikė paraku šaudančių ginklų teikiamas galimybes⁶⁶. Nepaisant to, kad pirmosios patrankos dar buvo palyginti primityvūs ginklai, jos buvo reikalingos tam, kad atsvertų priešą riterijos pranašumą.

⁶² PETER von Dusburg. Op. cit., S. 178. Taip pat žr. SARNOWSKY, Jürgen. The military orders and their navies. In *The Military Orders*. Vol. 4: *On Land and by Sea*. Ed. by Judi UPTON-WARD. Aldershot, Burlington, 2008, p. 51.

⁶³ Daugiau apie tai žr. BARONAS, D. Der Kontext der litauischen Kriegskunst..., S. 169–172.

⁶⁴ *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, Berlin (Dahlem), XX. Hauptabteilung, OBA 999: „[...] habt unß eygentlich gesayt, daß obir dy mymel eyn czun sey gemacht unde myttene in [...]e ist eyn loch gesosin czu dem selbigen loche wol man mag mit buchzin gereychen“.

⁶⁵ JÓZWIAK, S., et al. Op. cit., s. 61.

⁶⁶ Į aktyvų artilerijos naudojimą Lietuvos kariuomenėje XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje dėmesys atkreiptas seniai: BATŪRA, Romas. Karinė organizacija Lietuvoje. In *Lietuvių karas su kryžiuočiais...*, p. 97.

Išvados

1. Atliktas tyrimas atskleidė, kad galima išskirti du laikotarpius, kurie pasižymėjo intensyviu karinių naujovių diegimu Lietuvos karyboje: tai XIII a. paskutinis dešimtmetis ir XIV a. pradžia bei XIV a. du paskutiniai dešimtmečiai ir XV a. pradžia.

2. Pirmasis karinių naujovių diegimo laikotarpis pasižymėjo ne tik tuo, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžia sukūrė Nemuno ir Jūros upių gynybinių pilių sistemą, bet ir tuo, kad buvo suformuotas lietuvių karinis upių laivynas ir pradėtas plačiau naudoti arbaletas.

3. Lietuvių upių laivyno atsiradimą reikia traktuoti kaip tiesioginį atsaką į tą iššūkį, kurį metė Vokiečių ordinas, įsitvirtinęs prie Nemuno 1283 m. Rašytinių duomenų tyrimas leidžia teigti, kad 1290 m. lietuviai dar nenaudojo laivų ar valčių kovos veiksams prieš upėse kryžiuočių naudotus laivus. Pirmoji abejonių nekelianti lietuvių kova su kryžiuočiais įvyko 1295 m. gegužės pabaigoje, todėl šiuos metus straipsnio autorius siūlo laikyti Lietuvos laivyno pradžios metais.

4. Lietuvos karinio upių laivyno atsiradimą veikiausiai reikėtų sieti su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Butvydo veikla, nors tikėtina, kad prie šios ginklų rūšies atsiradimo galėjo prisidėti jo sūnus Vytenis, o galbūt ir pastarojo brolis Gediminas.

5. Pirmą žinomą rašytinių šaltinių užfiksuotą arbaletų panaudojimo Lietuvos kariuomenėje atvejį hipotetiškai galima sieti su 1296 m. Gardino pilies gynyba. Galima daryti prielaidą, kad arbaletų prigijimas lietuvių kariuomenėje taip pat buvo atsakas į pirmuosius sėkmingus kryžiuočių puolimus prieš lietuvių pilis.

6. Antruoju karinių naujovių diegimo laikotarpiu (XIV a. du paskutiniai dešimtmečiai – XV a. pradžia) ne tik buvo įdiegta paraku užtaisoma artilerija, bet ir pastebimas intensyvesnių bei įvairesnių teritorijos gynimo būdų pasirodymas. Šiuo laikotarpiu pradėtos aktyviai ginti brastos per Nemuną ir Nerį, tam pasitelkiant medines fortifikacijas ir artileriją. Intensyviausiai gintos Lietuvos didžiojo kunigaikščio domeno žemės.

7. Medinių fortifikacijų ir artilerijos ugnies derinį galima laikyti protingu ir gana efektyviu lietuvių karinės vadovybės sprendimu, leidusiu neutralizuoti tam tikrus Vokiečių ordino pranašumus tiek ant vandens, tiek sausumoje. 1409 m. per Nemuną suręsta užtvara bene geriausiai simbolizuoja karinės pionierių inžinerijos ir artilerijos sinergiją.

8. Remiantis statistine duomenų analize, aptariamuoju 1283–1410 m. laikotarpiu įvyko ne mažiau kaip 162 kariniai žygiai, surengti Vokiečių ordino ir Lietuvos karių pajėgų. Iš jų 133 galime priskirti Vokiečių ordinui, o lietuviams – ne mažiau kaip 29 žygius į vokiečių užvaldytą Nemuno žemupį. Šie skaičiai rodo, kad karinis spaudi-

mas rytų kryptimi buvo maždaug keturis kartus intensyvesnis negu panašios kontrapriemonės iš lietuvių pusės. Iš to matyti, kad Vokiečių ordinui Nemunas buvo ypač svarbus kaip transporto arterija, leidusi jam veržtis gilyn į Žemaitiją ir likusią Lietuvą. Kalbant apie lietuvių žygių statistiką, reikia atsižvelgti į tą aplinkybę, kad Vokiečių ordino Nemuno žemupyje ūkiniu atžvilgiu buvo menkai išvystytas regionas, jame buvo sudėtinga pelnyti pageidaujamą kiekį grobio. Todėl ganėtinai didelis statistinis skirtumas tarp Vokiečių ordino ir lietuvių karo žygių Nemuno regione neatskleidžia realaus konfliktuojančių pusių tarpusavio jėgų balanso.

Straipsnyje naudoti publikuoti šaltiniai

- FRANCISCANI Thorunensis. *Annales Prussici (941–1410)*. In *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 3. Hrsg. von Theodor HIRSCH, Max TÖPPEN, Ernst STREHLKE. Leipzig, 1866, S. 57–316.
- PETRAS Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*. Įvadas, komentarai Romo BATŪROS. Vilnius, 1985.
- PETER von Dusburg. *Cronica terre Prussie*. In *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 1. Hrsg. von Theodor HIRSCH, Max TÖPPEN, Ernst STREHLKE. Leipzig, 1861, S. 3–219.
- VYGANDAS Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*. Moksl. red. Kęstutis GUDMANTAS. Vilnius, 1999.
- WIGAND von Marburg. *Die Chronik*. In *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 2. Hrsg. von Theodor HIRSCH, Max TÖPPEN, Ernst STREHLKE. Leipzig, 1863, S. 429–662.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- 1260-iejį: *Durbės mūšio kontekstai*. Sud. Elvyra SPUDYTĖ. Telšiai, 2016.
- ALMONAITIS, Vytenis. The capture of the Marienwerder Castle, or where the Teutonic Order's expansion to the East was stopped. *Acta Baltico-Slavica*, 2017, vol. 41, pp. 1–30.
- ALMONAITIS, Vytenis. Tauragės kraštas XIII–XV amžiuje. In ALMONAITIS, Vytenis. *Vakarų Lietuva XIII–XV amžiuje*: mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas, 2013, p. 119–127.
- ALMONAITIS, Vytenis. Vokiečių ordino Dubysos pilis: jos vieta, statyba, kasdienybė ir žlugimas. In ALMONAITIS, Vytenis. *Vakarų Lietuva XIII–XV amžiuje*: mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas, 2013, p. 206–243.
- ALMONAITIS, Vytenis. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*. Kaunas, 1998.
- AVIŽONIS, Konstantinas. *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union*. Berlin, 1932.
- BARANAUSKAS, Tomas. Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis. *Lietuvos archeologija*, 2003, t. 24, p. 57–106.
- BARONAS, Darius. Der Kontext der litauischen Kriegskunst des 13. Jahrhunderts und die militärischen Innovationen von der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. In *Tannenberg-Grunwald-Zalgiris 1410: Krieg und Frieden im späten Mittelalter*. Hrsg. von Werner PARAVICINI, Rimvydas PETRAUSKAS, Grischa VERCAMER. Wiesbaden, 2012, S. 159–173.
- BARONAS, Darius. Durbės mūšio strategijos ir taktikos kontekstai. In *1260-iejį: Durbės mūšio kontekstai*. Sud. Elvyra SPUDYTĖ. Telšiai, 2016, p. 25–36.
- BARONAS, Darius. Lietuvių ir vokiečių taikaus bendravimo bruožai XIV a. karo sūkurėje. *Lituanistica*, 2010, nr. 1–4, p. 2–18.
- BARONAS, Darius. Lietuvių karo menas XIII a. Kontekstas ir karybos naujovės XIV a. antroje pusėje – XV a. pradžioje. *Karo archyvas*, 2019, t. 34, p. 7–29.

- BARONAS, Darius. The year 1009: St Bruno of Querfurt between Poland and Rus'. *Journal of Medieval History*, 2008, vol. 34, no. 1, pp. 1–22.
- BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos istorija. T. 3: XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius, 2011.
- BARONAS, Darius; MAČIULIS, Dangiras. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*. Vilnius, 2010.
- BATŪRA, Romas. Karinė organizacija Lietuvoje. In *Lietuvių karas su kryžiuočiais*. Red. Juozas JURGINIS. Vilnius, 1964, p. 84–109.
- BATŪRA, Romas. Veliuona – Lietuvos gynybos skydas kare su Kryžiuočių ordinu (XIII a. pabaiga – XV a. pirmasis ketvirtis). In *Veliuona* (Lietuvos valsčiai, kn. 7). Sud. Vida GIRININKIENĖ. Vilnius, 2001, p. 86–103.
- BERTAŠIUS, Mindaugas. *Dingęs miestas: Viduramžių Kaunas archeologinių tyrimų duomenimis*. Kaunas, 2013.
- BERTAŠIUS, Mindaugas. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas, 2002.
- BIAŁUŃSKI, Grzegorz. Przywilej dla osady pod zamkiem w Piszcu z 1367 roku. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2017, nr. 1 (295), s. 23–34.
- BUCEVIČIŪTĖ, Laima. Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje. *Kauno istorijos metraštis*, 2005, t. 6, p. 57–104.
- ČELKIS, Tomas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija: sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIV–XVI amžiuje*. Vilnius, 2014.
- DORNA, Maciej. *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1309: Studium prozopograficzne*. Poznań, 2004.
- DUBONIS, Artūras. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai: iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*. Vilnius, 1998.
- DUCZKO, Wladyslaw. *Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe* (The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400–1700 AD. Peoples, Economies and Cultures, vol. 12). Leiden, Boston, 2004.
- Fernhändler, Dynasten, Kleriker: Die piastische Herrschaft in kontinentalen Beziehungsgeflechten vom 10. bis zum frühen 13. Jahrhundert* (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 30). Hrsg. von Dariusz ADAMCZYK, Norbert KERSKEN. Wiesbaden, 2015.
- FLAIG, Egon. *Weltgeschichte der Sklaverei*. Munich, 2009.
- FORSTREUTER, Kurt. Die preußische Kriegsflotte im 16. Jahrhundert. In FORSTREUTER, Kurt. *Beiträge zur Preussischen Geschichte im 15. und 16. Jahrhundert*. Heidelberg, 1960, S. 73–164.
- FRANKLIN, Simon; SHEPARD, Jonathan. *The Emergence of Rus, 750–1200*. London, 1996.
- GOSSLER, Norbert; JAHN, Christoph. *Wikinger und Balten an der Memel: Die Ausgrabungen des frühgeschichtlichen Gräberfeldes von Linkuhnen in Ostpreußen 1928–1939*. [Kiel], 2019.
- GUDAVIČIUS, Edvardas. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius, 1989.
- GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. *Karo archyvas*, 1992, t. 13, p. 43–118.
- IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos prekyba su Prūsais. D. 1: Iki XVI amžiaus pradžios*. Kaunas, 1934.
- IVINSKIS, Zenonas. *Rinktiniai raštai. T. 3: Lietuvių kovos su vokiečių riteriais XIII–XV amž.* Roma, 1989.
- JANKAUSKAS, Vytas. Nemuno žemupio pilių gynybinės sistemos efektyvumas kovose su Vokiečių ordinu 1283–1369 metais. *Karo archyvas*, 2008, t. 23, p. 5–36.
- JÓŹWIAK, Sławomir; KWIATKOWSKI, Krzysztof; SZWEDA, Adam; SZYBKOWSKI, Sobiesław. *Wojna Polski i Litwy z Zakonen Krzyżackim w latach 1409–1411*. Malbork, 2010.
- KASPARAVIČIUS, Gediminas. *Nemunas Lietuvos gyvenime 1918–1990 metais*. Vilnius, 2018.
- KIAUPA, Zigmantas. Gotesverderis–Gocverdas–Vedesa. *Kauno istorijos metraštis*, 2013, t. 13, p. 17–25.
- KIAUPA, Zigmantas. XVI–XVII a. Aleksoto laivų statykla Kaune. In *Florilegium Lithuanum. In honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*. Sud. Grasilda BLAŽIENĖ, Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ, Aivas RAGAUSKAS. Vilnius, 2010, p. 207–214.
- KIAUPIENĖ, Jūratė. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus XVII a. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS. Klaipėda, 1994, p. 40–44.

- KIBIN“, Aleksei. *Ot iatviazi do Litvy: russkoe pogranič'e s iatviagami i Litvoi v X–XIII vekakh*. Moskva, 2014.
- KOLUPAILA, Steponas. *Nemunas*. Chicago, 1950.
- Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*. Sud. Rita Regina TRIMONIENĖ, Robertas JURGAITIS. Šiauliai, 2007.
- KURILA, Laurynas. Signaliniai laužai Lietuvos piliakalniuose? Teorinis aspektas. *Lietuvos archeologija*, 2018, t. 44, p. 71–115.
- KWIATKOWSKI, Krzysztof. Prolog und Epilog *temporis sanctis*. Die Belagerung Kauens 1362 in der Beschreibung Wigands von Marburg. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2008, Jhg. 57, Hf. 2, S. 238–254.
- Lietuvių karas su kryžiuočiais*. Red. Juozas JURGINIS. Vilnius, 1964.
- Lietuvos piliakalniai: atlasas*. T. 1. Sud. Zenonas BAUBONIS, Gintautas ZABIELA. Vilnius, 2005.
- LITWIN, Jerzy. Die Memel, Wittinen und Binnenschiffahrt nach Königsberg. *Deutsches Schiffsarchiv*, 2000, Bd. 23, S. 373–394.
- LITWIN, Jerzy. Medieval Baltic ships – traditions and constructional aspects. In *L'innovation technique au Moyen Âge. Actes du VIe Congrès international d'Archéologie Médiévale (1–5 Octobre 1996, Dijon–Mont Beuvray–Chenôve–Le Creusot–Montbard)*. Caen, 1998, pp. 88–97.
- MÄGI, Marika. In *Austrvegr. The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication across the Baltic Sea*. Leiden, Boston, 2018.
- MCCORMICK, Michael. *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, A.D. 300–900*. Cambridge, 2001.
- NIKODEM, Jarosław. *Litwa* (Ser. Początki Państw). Poznań, 2018.
- NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Gediminas*. Vilnius, 1989.
- NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikkrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 5). Klaipėda, 1996.
- PARAVICINI, Werner. *Die Preußenreisen des europäischen Adels*. Teil. 2. Sigmaringen, 1995.
- PETRAUSKAS, Rimvydas. Frieden im Zeitalter des Krieges: Formen friedlicher Kommunikation zwischen dem Deutschen Orden und dem Großfürstentum Litauen zu Beginn des 15. Jahrhunderts. *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, 2004, Nr. 12, S. 28–42.
- PYTASZ-KOŁODZIEJCZYK, Anna. *Zasoby wodne w dobrach wielkksiążęcych zachodniej Grodzieńszczyzny w XVI wieku: Administracja i eksploatacja*. Olsztyn, 2017.
- PLUSKOWSKI, Aleksander. *The Archaeology of the Prussian Crusade: Holy War and Colonisation*. London, New York, 2013.
- RACKEVIČIUS, Gintautas. *Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a.* Vilnius, 2002.
- RADA, Uwe. *Die Memel. Kulturgeschichte eines europäischen Stromes*. München, 2010.
- RAKUTIS, Valdas. Durbės mūšis militariniu požiūriu. In *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai*. Sud. Elvyra SPUDYTĖ. Telšiai, 2016, p. 7–24.
- REMEIKA, Jonas. *Der Handel auf der Memel von Anfang des 14. Jahrhunderts bis 1430*. Kaunas, 1927.
- ROWELL, S. C. *Anekdota emporika: kaip XV a. Lietuvos pirkliai įveikė Dievo ir valdovų sukurtas kliūtis prekyauti. Lietuvos istorijos metraštis 2008/2*. Vilnius, 2009, p. 85–100.
- RŪKAS, Eugenijus. Pirmoji Kauno pilis ir kovos su Vokiečių ordinu Kauno apylinkėse iki XV a. pradžios (skiriama 650-osioms Kauno pilies gynimo metinėms). *Kauno istorijos metraštis*, 2013, t. 13, p. 221–238.
- SARNOWSKY, Jürgen. The military orders and their navies. In *The Military Orders*. Vol. 4: *On Land and by Sea*. Ed. by Judi UPTON-WARD. Aldershot-Burlington, 2008, pp. 41–56.
- SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010.
- SELART, Anti. *Livonia, Rus' and the Baltic Crusades in the Thirteenth Century*. Leiden, Boston, 2015.
- ŠČAVINSKAS, Marius. *Kryžius ir kalavijas: krikščioniškų misijų sklaida Baltijos jūros regione X–XIII amžiais*. Vilnius, 2012.
- URBAN, William. *The Livonian Crusade*. Washington, 1981.

URBAN, William. *The Prussian Crusade*. Chicago, 2000.

VAITKEVIČIUS, Gediminas. *Vilniaus įkūrimas* (Vilniaus sąsiuviniai, 1). Vilnius, 2010.

VOLUNGEVIČIUS, Vytautas. *Pilies šešėlyje: teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2015.

ZABIELA, Gintautas. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius, 1995.

ŽAROMSKIS, Rimas. *Nemuno delta*. Klaipėda, 2013.

ŽULKUS, Vladas. Armed and expected. Traders and their ways in Viking times. In *Weapons, Weaponry and Man (In memoriam Vytautas Kazakevičius)* (Archaeologia Baltica, t. VIII). Ed. by Audronė BLIUJENĖ. Klaipėda, 2007, pp. 310–320.

ŽULKUS, Vladas. Entwicklungslinien der Stadt Memel von der Gründung bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. In *Memel als Brücke zu den baltischen Ländern: Kulturgeschichte Klaipėdas vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Bernhart JÄHNIG. Osnabrück, 2011, S. 13–34.

ŽULKUS, Vladas. Lower reaches of the Nemunas (Memel) and Prieglius (Pregel): the settlement situation at the lower reaches in the 6th–11th centuries. In *Transformatio Mundi: The Transition from the Late Migration Period to the Early Viking Age in the East Baltic*. Ed. by Mindaugas BERTAŠIUS. Kaunas, 2006, pp. 17–24.

ŽULKUS, Vladas. *Viduramžių Klaipėda: Miestas ir pilis, archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002.

THE POWER OF THE GRAND DUKE OF LITHUANIA ON THE RIVER NEMUNAS, 1283–1410: THE MILITARY ASPECT

Darius Baronas

Summary

In the course of its long history, the River Nemunas came to play a long-term military role only in one period of time. This was during the war between the Teutonic Order and Lithuania. The period of the most military confrontations falls largely between 1283 and 1410. Permanent hostilities started once the Teutonic Order had gained a foothold in the lower reaches of the Nemunas. The first successful attacks on Lithuanian castles in 1283 and 1284 must have taught the Lithuanian rulers a lesson. The Teutonic challenge was met by constructing a line of wooden castles along the lower Nemunas, and along its right tributary the Jūra. The present investigation shows that some hitherto unknown steps were taken in this period. It appears that until 1290, Lithuanian troops did not use vessels to prevent Teutonic ships sailing up and down the Nemunas. The situation underwent a change in 1295. The chronicle of Peter of Dusburg offers evidence indicating the use of boats by Lithuanian warriors in their struggle with Teutonic troops on the Nemunas that year. The same year also saw a Lithuanian attack downstream on the same river. The troops descended in boats so swiftly that the Teutonic Order's garrison in the castle at Ragnit did not manage to save the livestock kept on the island near the castle. The Teutonic Knights learnt a lesson, and never again were the Lithuanians able to take booty in this way. These two incidents indicate that for the Teutonic Order, a change in the security of shipping and in life along the Nemunas occurred in 1295. There is no way of telling exactly who was responsible for the creation of the Lithuanian river fleet, to de-

scribe it a modern way, and so we can only surmise that the credit for this innovation must go to Grand Duke Butvydas (1292–1295). Probably his sons, future rulers of Lithuania, Vytenis (1295–1315) and Gediminas (1316–1341), also played a role in the realisation of this idea. An analysis of the Teutonic attack on the castle of Hrodna (in present-day Belarus) in 1296 allows us to put the suggestion that in this instance, we may be dealing with the earliest-known written evidence of the use of crossbows by Lithuanian troops. The siege of the castle had to be lifted due to the unexpectedly effective defence put up by the garrison. Peter of Dusburg describes the episode in terms that are too vague to allow us to offer an unequivocal explanation (*crebra iacula*). However, in view of the contextual evidence, it is most likely, though by no means certain, that the crossbow was used to stop the Teutonic attackers. Lithuanian boats were used for military purposes from time to time in the late 13th and the first two decades of the 14th century. Later on, their appearance on the Nemunas was sporadic, and they played no role in blocking the passage of the Teutonic Order's ships up and down the river. In the second half of the 14th century, the Teutonic Order's vessels, carrying troops, victuals and materials, navigated the Nemunas unopposed up to the Neris (further upstream, the river was much less navigable). Thus, the Teutonic Order managed to regain a virtual monopoly of power on the water again. How the Teutonic Knights succeeded in doing so is not clear. The second half of the 14th century also saw the most frequent Teutonic raids (*reysen*) against Lithuania. The military struggle was conducted on land. However, the last two decades not only witnessed the introduction of black powder artillery on the part of the Lithuanian military, but we can also observe an increase in the defence of fords on the rivers Nemunas and Neris, by the use of provisional wooden fortifications provided with pieces of artillery. This concatenation of fortifications and artillery constituted an effective countermeasure to deny the Teutonic troops some of the advantages they enjoyed on water and on land. The territory that was most vigorously defended by using the most advanced military techniques was the grand ducal domain. After the system of Lithuanian castles on the lower Nemunas was destroyed by the late 1360s, the region of present-day Kaunas became a real bone of contention between Teutonic Order and Lithuanian troops. In terms of the intensity of military activity, this research reveals that no less than 162 military campaigns along the River Nemunas were undertaken by Lithuanian or Teutonic Order troops in the period 1283 to 1410. In this period, the Teutonic Knights mounted 133 raids, while their Lithuanian adversaries reciprocated with no less than 29 (incursions further away from the Nemunas are excluded from this calculation). It is apparent that the push to the east was approximately four times greater than Lithuanian countermeasures in the opposite direction. These numbers do not reflect the relative strength of the adversaries. The Teutonic lands along the lower Nemunas were an economic backwater, offering no easy or plentiful pickings for the Lithuanians. It was quite a different situation when troops emerging from Prussia followed the Nemunas or crossed it in an easterly or northerly direction. This statistical breakdown illustrates graphically the importance of the River Nemunas to the Teutonic Knights as the main avenue leading not only up to the lands in the immediate proximity of the river, but also into the interior of Žemaitija, and central and eastern Lithuania. The lower reaches of the Nemunas were also peripheral from the point of view of the Lithuanian grand dukes. Their domain was located in the area between the rivers Nemunas and Neris, and it was the defence of this central region that eventually helped to push back the tide of Teutonic raids in the late 14th and early 15th centuries.